

94:355.216(497.11)"1308/1321"
COBISS.SR-ID 283744780

др Александар Узелац, виши научни сарадник
Историјски институт, Београд
E-mail:aleksandar.uzelac@iib.ac.rs

КАТАЛАНСКИ НАЈАМНИЦИ СТЕФАНА ДУШАНА*

АПСТРАКТ: Присуство каталанских најамника у окружењу Немањихких владара одавно је препознато у историографији. Ипак, чињеница да је боравак Каталанаца у српским земљама само фрагментарно посведочен у изворном материјалу имала је за последицу то да је њихова улога сведена на својеврсни историјски куриозитет и била везана само за један конкретни догађај – битку код Велбужда 1330. године. На основу објављене дубровачке архивске грађе, обавештења западних и византијских извора, од којих су поједина први пут разматрана у овом контексту, у чланку се детаљно анализира улога, значај и присуство Каталанаца у српским земљама. Изворни материјал указује на то да њихово учешће није било ограничено само на битку код Велбужда, већ да су они били у служби Стефана Душана и током наредних година, све до времена када је дошло до разлаза између њега и византијског претендента Јована Кантакузина.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Каталанци, најамници, Стефан Душан, Јован де Пералта, Јован Кантакузин, Србија, Византија, Дубровник.

* Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије *Средњовековне српске земље (13–15. век): политички, привредни, друштвени и правни процеси* (ев. бр. 177029).

Током XIII и XIV века земље арагонске краљевске круне укључивале су, поред области у североисточном делу Пиринејског полуострва (Арагон, Каталонија, Валенсија), такође бројне поседе широм Средоземља. Међу њима су Балеарска острва (1231), Малта и острво Ђерба крај обала Туниса (1283), Сардинија и Корзика (1297), Сицилија (1302), као и војводства Атина (1311) и Неопатрија (1318) на југу Балканског полуострва. Захваљујући успешним ратовима, али и разгранатој брачној политици, арагонски краљ Јаков (Ђауме) II (1291–1327) и његов брат, сицилијански владар Фридрих (Фадрике) III (1295–1337), постали су предводници моћне силе чији се утицај осећао у свим крајевима Медитерана.¹

Имајући то у виду, већ на самом почетку овог прилога неопходно је истаћи да се на наредним страницама под Каталанцима подразумевају људи чије је порекло везано не само за покрајину Каталонију већ за све земље под контролом средњовековне арагонске круне. Употреба поменутог назива у таквом, ширем контексту, поред историјских реалија, има своје утемељење и у западним, византијским, као и српским изворима. У њима је каталанско име често коришћено да означи најамнике из разних покрајина под влашћу арагонских владара, без обзира на њихово етничко и географско порекло.

Поред политичког обједињавања свих ових земаља под арагонском влашћу, други разлог који је довео до широке употребе каталанског имена биле су активности прослављене и озлоглашене најамничке дружине – Каталанске компаније (*Magna Societas Catalanorum*). Сачињена од ветерана рата за Сицилију који су се борили на страни краља Фридриха III против Анжујаца, компанија је била основана непосредно након склапања мира у Калтабелоти 1302. године, којим је ово острво признато као арагонски посед. Предвођена Руђером де Флором, родом из Бриндизија, који је по оцу био Немац, а по мајци Италијан, ова најамничка војска од неколико хиљада људи је наредне године званично ступила у службу византијског

¹ Општа и препоручена литература: Jerome Lee Shneidman, *Rise of the Aragonese-Catalan Empire. 1200–1350*, I–II (New York: New York University Press, 1970); Clifford Backmann, *The Decline and Fall of Medieval Sicily: Politics, Religion, and Economy in the Reign of Frederick III, 1296–1337* (Cambridge: Cambridge University Press, 2002); José Hinojosa Montalvo, *Jaime II y el esplendor de la Corona de Aragón* (Donostia-San Sebastián: Nerea, 2006).

цара Андроника II (1282–1328). Каталанска компанија истакла се у борбама против Турака у Малој Азији, одневши више победа на бојном пољу и продравши дубоко у Анадолију, све до обронака планина Таурус. Међутим, све чешће размирице између Каталанаца и Грка кулминирале су мучким убиством Руђера де Флора 1305. године у Хадријанопољу, а каталанска освета која је уследила оставила је пустош у европским поседима Византијског царства. Бурна и динамична каталанска епопеја била је окончана тек 1311. године, пошто су ови најамници опустошили Тракију, Македонију и освојили Атинско војводство, којим су завладали у име арагонских и сицилијанских краљева.²

* * *

Подсећање на активности Каталанске компаније важно је из два разлога. Најпре, због тога што каталански најамници, по свему судећи, нису у српске земље директно долазили са далеког Пиринејског полуострва, већ са ближихседа арагонске круне – Сицилије и Атинског војводства. О томе посредно сведочи једно књижевно дело – витешки роман „Сицилијанац Авантуриста“ (*L'avventuroso Siciliano*), настао у првој половини XIV века. Вероватно није случајно што се, између осталог, у овом роману приповеда о доживљајима витеза са Сицилије Улива де Фонтане који одлази рашком краљу.³ Други разлог лежи у томе што је за време дејстава Каталанске компаније дошло до првих посведочених контаката између Ката-

² Ramon Muntaner, *Crónica Catalana*, ed. A. de Bofarull (Barcelona: J. Jepús, 1860), 367–458; Antoni Rubió i Lluch, *Diplomatari de l' Orient català (1301–1409). Collecció de documents per a la història de l'expedició catalana a Orient i dels ducats d'Atenes i Neopàtria* (Barcelona: Institut d'estudis Catalans, 1947); Robert Burns, „The Catalan Company and the European Powers, 1305–1311”, *Speculum* 29 (1954), 751–771; Angeliki Laiou, *Constantinople and the Latins: the Foreign Policy of Andronicus II 1282–1328* (Cambridge MA: Harvard University Press, 1972), 127–242; Kenneth Setton, *Catalan Dominion of Athens 1311–1388* (London: Variorum, 1975); Savvas Kyriakidis, „The Employment of Large Groups of Mercenaries in Byzantium in the Period ca. 1290–1305 as Viewed by the Sources”, *Byzantion* 79 (2009), 208–230.

³ Измишљени лик и јунак овог књижевног дела, Уливо де Фонтана, био је додуше присталица Анжујаца, а не Арагонаца, *Fortunatus sicutus ossia L'avventuroso Siciliano di Bosone da Gubbio – romanzo storico scritto nel MCCCXI*, ed. G. Nott (Firenze: Tipografia all'insegna di Dante, 1832), 281–331; Константин Јиречек, *Историја Срба*, II, прев. и доп. Ј. Радонић (Београд: Научна књига, 1952), 112–114; Александар Узелац, „Најамничке војске краља Стефана Уроша II Милутина”, *Војноисторијски гласник* 2 (2011), 17–19.

наца и Срба. То је уједно и једини случај када се Каталанци уопште помињу српским средњовековним изворима.

У животопису хиландарског игумана и каснијег српског архиепископа Данила II (1324–1337), из пера његовог анонимног ученика, подробно се описује како су током боравка Каталанске компаније на полуострву Касандрији 1307–1308. године пострадали бројни светогорски манастири. Једна група Каталанаца и њихових савезника Туркопула, потомака грчких мајки и турских очева који су претходно напустили византијску службу, тада је опсела и покушала да освоји Хиландар у који се склонио живаљ из околних крајева, укључујући жене и децу. У одбрани манастира монахе и бегунаце предводио је Данило, а нападачи, „моговари и Каталани“, како их назива српски писац, били су после краће и тешке борбе одбијени.⁴ У то време је, тврди један западни савременик, и српски краљ Стефан Урош II Милутин (1282–1321) страховао од Каталанске компаније и њене војне силе.⁵ Пошто други светогорски манастири нису били у стању да се одупру војницима Каталанске компаније, једно посланство са Атоса које су чинили монаси Лавре Св. Атанасија почетком 1308. године било је принуђено да отпутује у Валенсију како би затражило заштиту од краља Јакова II. Арагонски владар је светогорске монахе срдечно примио и издао наредбу да ова пустошења престану.⁶

Убрзо затим, када је крајем 1308. године Каталанска компанија прешла из Македоније у Тесалију, Туркопули су се одвојили од својих дотадашњих савезника. Једна њихова група, предвођена заповедником Меликом, коју је чинило 1.000 коњаника и 500 пешака,

⁴ Архиепископ Данило и други, *Животи краљева и архиепископа српских*, прир. Ђ. Даничић (Загреб: С. Гали. 1866). 341–342; Мирјана Живоиновић. „Житије архиепископа Данила II као извор за ратовања Каталанске компаније”, *Зборник радова Византолошког института* 19 (1980), 251–273. Назив „моговари” односи се на алмогаваре, лаку каталанску пешадију која је чинила главнину војних ефектива Компаније.

⁵ *Анонимов опис источне Европе*, прир. Т. Живковић и др. (Београд: Историјски институт, 2013), 127–128.

⁶ Antoni Rubió y Lluch, *Documents per l'Historia de la cultura catalana Mig-Eval*, I, (Barcelona: Institut d'estudis Catalans, 1908), 45–46, no. 36; Iuan Manuel del Estal, *Itinerario de Jaime II de Aragón (1291–1327)* (Zaragoza: Institución “Fernando el Católico”, 2009), 356; *Анонимов опис источне Европе*, 41–42.

отишла је на север и пришла краљу Милутину.⁷ У изворима се не спомиње да ли је, поред њих, можда било и других припадника Каталанске компаније који су тада ступили у службу српског владара. Таква могућност не може се искључити. Ипак, чињеница је да почетком XIV века нема сигурних потврда о присуству Каталанаца у Немањинској држави.⁸

* * *

И поред тога, извесно је да су још неколико деценија раније људи из земаља арагонске круне били присутни на источној обали Јадрана. Један трговац са Мајорке (Bernardus Curtesius de Maiorica) среће се у Дубровнику још 1281. године.⁹ Двадесет година касније, дана 27. септембра 1301., дубровачка општина примила је у службу на два месеца неколицину балестијера, са месечном платом од пет перпера. Да је свакако реч о поданицима арагонске круне указују

⁷ *Nicephori Greagorae Byzantina Historia*. I. ed. L. Schopen (Bonnae: E. Weber 1829), 254; *Nikephoros Gregoras, Rhomäische Geschichte*, I, ed. J.-L. van Dieten (Stuttgart: Anton Hiersemann, 1973), 195; *Византијски извори за историју народа Југославије*, VI, ур. Ф. Баришић, Б. Ферјанчић (Београд: Византолошки институт, 1986), 182–183; Архиепископ Данило, *Животи краљева*, 143, 353–354; Живојиновић, *н.д.*, 266–268; Nicolas Oikonomides, „The Turks in Europe (1305–1313) and the Serbs in Asia Minor (1313)”, *The Ottoman Empire: 1300–1389*, ed. El. Zachariadou (Rethymnon: Crete University Press, 1993), 161–162; Aleksandar Uzelac, „Foreign Soldiers in the Nemanjić State – A Critical Overview”, *Beogradski istorijski glasnik* 6 (2015), 73–75.

⁸ Најамник из овог времена, који је можда потицао из јужне Италије, био је Бернардо де Масерано. Он је посведочен као витез краљице Марије Палеолог, супруге Стефана Дечанског (domino Bernardo de Maçarani millite et seneschalcho officii domine principisse) у тестаменту Которанина Томе Павла Томиног, састављеног на српском владарском двору у Штимљи 9 децембра 1329. године, М. Динић, „Крстати грошеви”, *Зборник радова Византолошког института* 1 (1952), 104, 108. Према Динићевом мишљењу, Масерано би могао да буде личност идентична Берарду де Масару који се помиње као сведок (Berardus de domino Massaro milles testor) у тестаменту инфанте Изабеле де Совран, супруге једног од синова Јакова II, састављеном 12. маја 1315. године у Катанији, Rubió i Lluch, *op. cit.*, 93, 96, no. 76; М. Динић, „Шпански најамници у српској служби”, *Зборник радова Византолошког института* 6 (1960), 22–23. Међутим, да није реч о истој личности указује каријера поменутог Берарда де Масара. Он је био човек краља Фридриха III још 1297. године, када се помиње у вези са једном судском пресудом на Сицилији, а у то време је већ морао бити у одраслој животној доби, *Pergamene siciliane dell'archivio della corona d'Aragona (1188–1347)*, ed. L. Sciascia (Palermo: Società Storia Patria, 1994), 113–114.

⁹ Грегор Чremoшник, *Историјски споменици дубровачког архива*, III/1: Канцелариски и нотариски списи 1278–1301 (Београд: Српска краљевска академија, 1932), 71, no. 168; Ненад Фејић, *Шпанци у Дубровнику у средњем веку* (Београд: Историјски институт, 1988), 103.

њихова имена: Bernardus de Cardona, Jacobus Fozar, Bernardus Martino, Raymundus Carboner, Ferando, Petrus Remer, Jacobus de Villa Sira, Guillelmus Patar.¹⁰ Може се претпоставити да је ова дружина дошла у Дубровник са Сицилије где се тадашњи рат између Арагонаца и Анжујаца већ ближио крају.

Спорадично присуство Каталанаца у Дубровнику документовано је и наредних година.¹¹ Међутим, ова обавештења не односе се на најамнике, већ на трговце и пословне људе. Тек из 1330. године потичу нови подаци о војницима из арагонских земаља у Дубровнику. За неке од најамника, поменутих у дубровачким документима из ове и наредне године, може се наслутити да су путовали за Србију или се из ње враћали, док се за поједине изричито наводи да су у служби српског владара Стефана Дечанског (1321–1331).¹² Такав је несумњиво био случај са дружином коју је предводио извесни Јован Мартино де Понте (Johannes Martino de Ponte de partibus Yspaniae connestabilis regis Servie et Maritime regionis). Ова дружина, коју је, поред њеног предводника, чинило још тринаест људи, боравила је у Дубровнику током августа–октобра 1330. године. Тројица њених чланова потицали су из Арагона (Prosimene de Uilla Alba de Ragona, Ferandus Laenus de Ragona, Symenlopes de Ragona), двојица из Наваре (Rodoricus de Casseda de Nauara, Michael Nauarus), а по један из Каталоније (Botetus de Cathelogna), односно Толеда (Garçia Gulneri de Tholedo parcium Yspanie). Од преостале шесторице, за петорицу се такође може закључити да су били пореклом са Пиринејског полуострва (frater Odoricus Sançi de Uergaes ordinis ospitallis S. Johannis yerosolimitani, Martinus Lupus de Çoa, Ferandus Alfonlso (sic!) de Quintana, Egidius de Lasano, Bartholomeus de Partales), док је последњи члан ове дружине, судећи по наведеном месту порекла, био из северне Италије (Allemanus de Frasineto).¹³

Пошто се у Дубровнику тих месеци налазио, или је кроз град пролазио, прилично велики број најамника, градске власти предузимале су више мера ради увођења реда и контроле њиховог боравка.

¹⁰ *Monumenta ragusina, Libri reformationum*, V, ed. J. Gelcich (Zagrabiae: Academia scientiarum et artium Slavorum Meridionalium, 1897), 7; М. Динић, „Шпански најамници...”, 15.

¹¹ Н. Фејић, *н.д.*, 103.

¹² М. Динић, „Шпански најамници...”, 16–20, 25–27.

¹³ *Исто*, 26, no. 4; Н. Фејић, *н.д.*, 106–108.

Коначно, 23. септембра 1330, кнежевом наредбом дубровачким грађанима забрањено је да на својим бродовима превозе било ког странца који је желео да ступи у службу српског краља или је из ње одлазио.¹⁴

Разлог присуства ових најамника у Дубровнику несумњиво је стајао у вези са тадашњим ратним стањем између Немањихке државе и суседне Бугарске. Два сукобљена суседа одмерили су снаге у бици код Велбужда 28. јула 1330, а у окршају су на српској страни учествовали и западни најамници. Иако српски извори не спомињу учешће страних војника у бици код Велбужда, о томе је остало трага у делима византијских савременика. Цар-писац Јован VI Кантакузин (1347–1354) помиње присуство 300 тешко оклопљених „Аламана”.¹⁵ Претпоставља се да је реч о немачким најамницима, али је такође примећено да је Кантакузиново казивање о овим догађајима настало под утицајем његових сопствених искустава током боравка у српским земљама нешто више од једну деценију касније. Тада је чувена група од око три стотине немачких најамника, предвођена витезом Палманом из Штајерског Летинберга (данашњи Литмерк у Словенији), већ била у служби српског владара.¹⁶

За разлику од Кантакузина, његов савременик историчар Нићифор Григора помиње да се на српској страни у бици код Велбужда борило „хиљаду коњаника Келта који су се одликовали великим тела, изузетном снагом и били најбоље извежбани и искусни у руковању оружјем”.¹⁷ Имајући у виду податке који сведоче о одласку и доласку каталанских најамника у српске земље преко Дубровника уочи и након битке код Велбужда, у историографији данас

¹⁴ „Die XXIII septembris. De mandato d. comitis (promulgatum), quod nullus Raguseus audeat super suo ligno conducere Ragusium vel in suo districto aliquem stipendiarium, qui recesserit a stipendio domini regis Urossi vel qui vadata d suum stipendium”, *Monumenta ragusina, Libri reformationum*, II (Zagrabiae: Academia scientiarum et artium Slavorum Meridionalium, 1882), 329; М. Динић, „Шпански најамници...”, 18.

¹⁵ Ioannis Cantacuzeni eximperatoris historiarum libri IV, I, ed. L. Schopen (Bonnae: E. Weber, 1828), 429; Византијски извори, VI, 338.

¹⁶ *Византијски извори*, VI, 338, н. 133. О Палману види Mihailo Dinić, „O vitezu Palmanu”, *Zgodovinski časopis* 6–7 (1953), 398–401; Dušanka Dinić-Knežević, „Nemci u srednjovekovnom Dubrovniku”, *Analiza Zavoda za povijesne znanosti Istraživačkog centra JAZU u Dubrovniku* 18 (1980), 91–104; A. Uzelac, „Foreign Soldiers...”, 78–80; Марко Алексић, „Реформа српске војске у време Стефана Душана”, *Војноисторијски гласник* 2 (2015), 9–32.

¹⁷ Nicephori Gregorae Byzantina Historia, I, 455; Nikephoros Gregoras, *Rhōmäische Geschichte*, II/2, 237; Византијски извори, VI, 209–210.

влада неподељено мишљење да су Григорини „Келти” били у ствари Шпанци, односно Каталанци.¹⁸

Наравно, Григорине наводе не треба безрезервно примити као тачне. Бројка од чак хиљаду коњаника је можда претерана, а најамнички контингенти под заповедништвом Стефана Дечанског, односно његовог сина Стефана Душана који је фактички заповедао српском војском код Велбужда, били су вероватно шароликог састава и нису укључивали само Каталанце. Међу њима је свакако било и других најамника, попут људи из северне Италије. О њима је такође остало нешто спомена у документима, али и у извештају познијег дубровачког писца Јунија Растића (1671–1735), који наводи „неке италијанске војнике” (*certa soldatesca italiana*) у саставу српске војске.¹⁹ Ипак, на основу савремених дубровачких докумената, учешће најамника из земаља арагонске круне на српској страни у бици не подлеже сумњи. Оно што такође треба приметити јесте да поједини најамници, који су се тада упутили за Србију, у бици нису учествовали. Такав је био случај са већ помињаном дружином Јована Мартина де Понте, будући да је она била у Дубровнику 4. августа 1330,²⁰ односно свега шест дана након окршаја који се одиграо неколико стотина километара даље.

* * *

Претходно наведени подаци о присуству најамника пореклом са Пиринејског полуострва у српској служби већ су коментарисани и анализирани у радовима домаћих истраживача. Међутим, оно што до сада није било узимано у обзир јесу индиције о присуству

¹⁸ К. Јиречек, н.д., II, 110; М. Динић, „Шпански најамници...”, 23; Ursula Bosch, Kaiser Andronikos III. Palaiologos. Versuch einer Darstellung der byzantinischen Geschichte in den Jahren 1321–1341 (Amsterdam: Verlag Adolf M. Hakkert, 1965), 74; Gavro Škrivanić. „Bitka kod Velbužda 28. VII 1330. godine”, Vesnik Vojnog muzeja 16 (1970), 70; Nikephoros Gregoras, *Rhōmäische Geschichte*, II/2, 327, п. 315; Н. Фејић, н.д., 12; Димитър Ангелов и Борис Чолпанов, Българска военна история през средновековието (X–XV век) (София: Българска академия на науките, 1994), 181.

¹⁹ *Chronica Ragusina Iunii Resti (ab origine urbis usque ad annum 1451) item Joannis Gundulae (1451–1484)*. ed. S. Nodilo (Zagrabiae: Academia scientiarum et artium Slavorum Meridionalium, 1893), 120–121; Ђурђица Петровић, „Оружје Србије и Европа XII–XIV век” у: *Европа и Срби*, ур. С. Терзић (Београд: Историјски институт, 1996), 149–150.

²⁰ М. Динић, „Шпански најамници...”, 23, по. 3.

Каталанаца у годинама након битке код Велбужда, које доноси Јован Кантакузин. На њих треба обратити пажњу у наставку текста.

Ова обавештења потичу из времена када је византијски претендент био принуђен да 1342. године са малом пратњом затражи уточиште у земљама Стефана Душана. Почетком наредне године српски владар и његова супруга Јелена ставили су Кантакузину своје најамнике на располагање, са којима је он требало да преузме тврђаву Верију, чији су житељи били спремни да му отворе капије, те да на тај начин поново отвори борбу за цариградски престо. Како се Кантакузин касније присећао, он је тада добио краљеве најамнике „Германе“, као и „Латине“, који су припадали краљици. Јован Кантакузин је уз њихову помоћ убрзо преузео контролу над Веријом и околним местима. Међутим, тада је дошло до разлаза између њега и Стефана Душана. Германи, којима је било наређено да напусте Кантакузина, наводно незадовољни због такве одлуке, најпре су претендента отпустили у Верију, зајемчивши му сигурност, пре него што су се вратили краљу. Што се тиче Латина, њихова судбина из овог дела Кантакузиновог извештаја није јасна, осим чињенице да је Душан и њих намеравао да опозове, те да је о томе обавестио Кантакузиновог противника Михаила Мономаха, управника Солуна.²¹

У историографији се с правом сматра да су „Германи“ из Кантакузиновог извештаја били људи под заповедништвом витеза Палмана, док су око друге групе најамника, названих „Латинима“, изрицана различита становишта. Према једном мишљењу, реч је о идентичном најамничком контингенту које Кантакузин час назива Германима, час Латинима.²² Према другом, то су две различите групе најамника које су се тада налазиле у српским земљама.²³ Кантакузиново сведочанство недвосмислено показује да је једино друго тумачење оправдано и да се свакако радило о две формације страних војника, од којих је прва чинила краљеве људе, а друга била

²¹ Ioannis Cantacuzeni eximperatoris historiarum libri IV, II, 354–357; *Византијски извори*, VI, 438–442; George Soulis, *The Serbs and Byzantium during the Reign of Tsar Stephen Dušan (1331–1355) and his Successors*, (Washington DC: Dumbarton Oaks, 1984), 15–22; Божидар Ферјанчић и Сима Ћирковић, *Стефан Душан, краљ и цар (1331–1355)* (Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2005), 103–122.

²² Стојан Новаковић, *Стара српска војска* (Београд: Краљевско-српска државна штампарија, 1893), 86–87; *Византијски извори*, VI, 439, н. 262.

²³ Γεώργιος Χιονίδης, *Ιστορία Της Βέροιας: της πόλεως και της περιούχης*, II (Θεσσαλονίκη: Τύποις Ν. Νικολαΐδη, 1970), 40–41.

формално стављена под заповедништво његове супруге. Међутим, порекло ових „Латина” није било расветљено, иако управо Кантакузин касније у свом делу даје довољно података да се то учини.

Наиме, током каснијих година, након што је успео да се устоличи као владар у Цариграду, Кантакузин је имао Каталанце у својој служби, које такође назива „Латинима”. Овим најамничким контингентом заповедао је витез Јован (Ђоан) де Пералта. Он је био не само војни заповедник већ и умешни архитекта који је помогао реконструкцију Свете Софије после страховитог земљотреса 1346. године.²⁴ Такође је 1352. присуствовао склапању мировног уговора Византије и Ђенове, када је био један од Кантакузинових пратилаца и сведока. У уговору, чији је текст сачуван само на латинском, поменут је као заповедник царске страже (*magno drogario uigilie domino Johanne de Peralta*).²⁵ Две године касније, у време када се Кантакузинова срећа променила и он био принуђен да абдицира, Пералта и његови људи остали су му беспоговорно одани.²⁶ Након Кантакузиновог пада истакнути вођа најамника нестаје са историјске позорнице.

Кантакузин је оставио још једно интригантано сведочанство о предводнику ових „Латина”, које је од нарочитог значаја за тему. Према његовим речима, Пералта га је „служио од времена када је због рата, он боравио међу Трибалима”, тј. Србима.²⁷ Нема никакве сумње да се ова алузија односи на већ описане догађаје из 1342–1343. године, односно на време када је Кантакузин потражио уточиште код Стефана Душана и уз подршку његових најамника се недуго затим учврстио у Верији. Иако у српској историографији на ове

²⁴ *Ioannis Cantacuzeni eximperatoris historiarum libri IV*, III, 30; A. Luttrell, „John Cantacuzenus and the Catalans at Constantinople: 1352–1354” in: *Martinez Ferrando archivero, miscelanea de estudios dedicados a su memoria* (Barcelona: Asociación nacional de bibliotecarios, archiveros y arqueólogos, 1968), 272–273; Raúl Estangüi Gómez, „Joan de Peralta: un catalán encargado de la restauración de Santa Sofía y gobernador de Constantinopla durante el reinado de Juan VI Cantacuzeno (1347–1354)”, *Boletín de la Sociedad Española de Bizantinística* 12 (2012), 15–16.

²⁵ Игор Павлович Медведев, „Договор Византии и Генуи от 6 мая 1352 г.”, *Византийский временник* 38 (1977), 172; R. E. Gómez, *op. cit.*, 16. О овим догађајима види Радивој Радић, *Црно Столеће. Време Јована V Палеолога (1332–1391)* (Београд: Завод за уџбенике, 2013), 223–227.

²⁶ *Ioannis Cantacuzeni eximperatoris historiarum libri IV*, III, 301–302; Donald Nicol, *The Last Centuries of Byzantium 1261–1453* (Cambridge: Cambridge University Press, 1993), 245–246.

²⁷ *Ioannis Cantacuzeni eximperatoris historiarum libri IV*, III, 302.

Кантакузинове наводе до сада није била обрађена дужна пажња, већ су поједини страни историчари наслућивали да је Пералта био предводник најамника који су након разлаза Кантакузина и Душана променили свог послодавца.²⁸ О томе недвосмислено сведочи чињеница да је под именом „Латина” византијски претендент и владар управо подразумевао Каталанце. Обавештења о вођи ових најамника, Јовану де Пералта и времену и околностима његовог ступања у Кантакузинову службу дају снажно поткрепљење таквом становишту. Каталански најамници очигледно су били присутни у српским земљама и у годинама после битке код Велбужда, када су, заједно са људима витеза Палмана, чинили најамничке контингенте на које се Стефан Душан ослањао током првих година своје владавине.

На овом месту умесно је изрећи још неколико запажања о Јовану де Пералта. Судећи по његовом презимену, он је потицао из једне изузетно утицајне племићке породице. Рамон (Рајмондо) де Пералта, син Филипа де Салуцо, гувернера Сардиније и каталонске племићке Сибиле де Пералта, који је узео мајчино презиме, био је оснивач њене сицилијанске гране. Рамон је добио титулу грофа од Калтабелоте (1326 – око 1348), носио је чин адмирала, а у једном тренутку обављао је и функцију канцелара Арагонске краљевине.²⁹ Један од његових синова, Гиљелмо, наследио је грофовију Калтабелота, а други, Матео, своју каријеру изградио је на каталанским поседима у Грчкој, где се током 1370–1374. налазио на дужности генералног викара Атинског војводства. Његов блиски сродник био је Галсеран де Пералта, који је 1371. године именован за кастелана атинског Акропоља.³⁰

У каквом сродству је са поменутим личностима био Јован де Пералта, најпре најамник Стефана Душана, а потом Јована Кантакузина, немогуће је прецизно рећи. Хронолошке околности упућују на то да се радило о блиском сроднику грофа Рамона од Калтабелоте, можда чак и његовом незаконитом сину, с обзиром на то да пле-

²⁸ Mark Bartusis, *The Late Byzantine Army. Arms and Society, 1204–1453* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1992), 294; Savvas Kyriakidis, *Warfare in Late Byzantium, 1204–1453* (Leiden – Boston: Brill, 2011), 109–110.

²⁹ Maria Antonietta Russo, „Peralta, conti di Caltabellota” in: *Dizionario biografico degli Italiani, T. LXXXII: Pazzi-Pia* (Roma: Istituto della Enciclopedia Italiana, 2015), 294–298.

³⁰ Setton, *op. cit.*, 150–151; Luttrell, *op. cit.*, 274.

мићка деца рођена изван законитог брака нису могла да се надају поседима и наследству и да су самим тим била чешће окренута најамничкој каријери. Ипак, ова размишљања остају у домену претпоставки. Оно што је много извесније јесте да је Јован де Пералта у српске земље дошао са Сицилије, будући да крајем прве половине XIV века припадници ове породице још нису били присутни на арагонским поседима у јужној Грчкој.

* * *

Душанова војска, којом је заповедао војвода Прељуб, заузела је 1348. године Тесалију.³¹ Тиме је успостављена заједничка граница између српске државе и каталанских посела на Балканском полуострву, чије је крајње северно упориште било војводство Неопатрија. Ову територију арагонске круне, која је обухватала југ Тесалије, и била административно и политички спојена са Атинским војводством, Каталанци, предвођени дон Алфонсом Фридрихом, незаконитим сином сицилијанског краља Фридриха III, освојили су непуне три деценије раније (након што је 1318. године преминуо тесалски господар Јован II Анђео).³² Опсег арагонских посела у јужној Тесалији уочи српских освајања тешко је прецизно одредити. Стога није познато да ли су они на овом подручју остали неокрњени после Прељубове кампање и какви су у наредним годинама били односи Срба у Тесалији и њихових јужних суседа у Неопатрији, Ламији, Димитријади, Домокосу, Водоници и другим местима која су припадала арагонској круни.³³ Почетком 1350. године остала је забележена одлука венецијанског сената да се тражи накнада штете коју су грађани оближње млетачке луке Птелеон претрпели од Каталанаца, као и од Албанаца под заповедништвом српског војводе Прељуба.³⁴ Из садржаја овог документа ипак се не може закључити да ли је штета нанета венецијанским поданицима уследила као последица сукоба Каталанаца и људи српског војводе или некакве заједничке акције двеју заинтересованих страна.

³¹ Soulis, *op. cit.*, 35–36; Б. Ферјанчић, *Тесалија у XIII и XIV веку* (Београд: Византолошки институт, 1984), 227–229; Ферјанчић – Ђирковић, *н.д.*, 186–190.

³² Setton, *op. cit.*, 30–32; Ферјанчић, *н.д.*, 141–143.

³³ Ферјанчић, *н.д.*, 143–152; cf. Setton, *op. cit.*, 31–32, п. 38.

³⁴ Rubió i Lluch, *op. cit.*, 253, no. 195; Ферјанчић, *н.д.*, 230–231.

У време присаједињења Тесалије нема више никаквих знакова о каталанским најамницима у Србији, нити се војници из земаља арагонске круне помињу у то време у Дубровнику који је током ранијих година служио као посредник приликом њиховог ступања у службу српских владара. Последњи такав спомен из времена Душанове владавине потиче још од 14. октобра 1335, када се Берналдо из Перпињана, Каталанац (Bernaldus de Perpigna, Catelanus), обавезао да заједно са извесним Драганом из Призре-на (Dragan de Prisren) обавља позив општинског трубача и гласника за плату од 40 перпера и одећу.³⁵

И поред тога, треба приметити да заједничко ступање у службу дубровачке општине једног Каталанца и једног Србина представља сликовито сведочанство оновремених српско-каталанских додира. У овом погледу ништа мање нису значајна ни добро позната Григорина обавештења о „Келтима” који су се срчано борили на српској страни у бици код Велбужда 1330. године, нити неправедно занемарена Кантакузинова сећања на „Латине” Стефана Душана.

На крају овог прилога остаје нам да приметимо да се о организацији и бројности каталанских најамника током прве деценије Душанове владавине може пре нагађати, него поуздано закључивати. По свој прилици, међу њима било је и коњаника и пешака, а чињеница да су они формално припадали краљици, указује на то да су чинили Јеленину телесну стражу, те да су самим тим служили на краљевском двору. Име њиховог предводника Јована де Пералта било је до сада занемарено у српској историографији. Међутим, оно заслужује да буде забележено заједно са витезом Палманом, Симоном Росијем из Фиренце, Франческом де Саломоне из Тревиза и Бернардом де Масераном³⁶, западњацима који су се истакли као људи у служби немањихких владара током прве половине XIV века.

³⁵ Фејић, *н.д.*, 109; уп. К. Јиречек, *н.д.*, 295.

³⁶О Бернарду де Масерану види напомену бр. 8, а о Палману, литературу уз напомену бр. 17 у овом тексту. О Симону Росију види А. Узелац, „Папа Бонифације VIII, Magnus miles Симон Роси и краљ Стефан Урош II Милутин”, *Београдски историјски гласник* 5 (2014), 92–103. О Франческу де Саломоне: Узелац, „Најамничке војске...”, 19–21; уп. К. Јиречек, *н.д.*, II, 110.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Извори

Анонимов опис источне Европе. прир. Т. Живковић, В. Петровић, А. Узелац; прев. Д. Кунчер. Београд: Историјски институт, 2013.

Архиепископ Данило и други. *Животи краљева и архиепископа српских*, прир. Ђ. Даничић. Загреб: С. Галц, 1866.

Византијски извори за историју народа Југославије, VI. ур. Ф. Ба-ришић, Б. Ферјанчић. Београд: Византолошки институт, 1986.

Чремошник, Грегор. Историски споменици дубровачког архива, III/1: Канцелариски и нотариски списи 1278–1301. Београд: Српска краљевска академија, 1932.

Chronica Ragusina Iunii Resti (ab origine Urbis usque ad annum 1451.) item Joannis Gundulae (1451–1484), ed. S. Nodilo. Zagrabiae: Academia scientiarum et artium Slavorum Meridionalium, 1893.

Fortunatus sculus ossia L'avventuroso Siciliano di Bosone da Gubbio – romanzo storico scritto nel MCCCXI, ed. G. Nott. Firenze: Tipografia all'insegna di Dante, 1832.

Ioannis Cantacuzeni eximperatoris historiarum libri IV, I–III. ed. L. Schopen. Bonnae: E. Weber, 1828–1832.

Monumenta ragusina, Libri reformationum, II. ed. F. Rački. Zagrabiae: Academia scientiarum et artium Slavorum Meridionalium, 1882.

Monumenta ragusina, Libri reformationum, V. ed. J. Gelcich. Zagrabiae: Academia scientiarum et artium Slavorum Meridionalium, 1897.

Nikephoros Gregoras. *Rhomäische Geschichte*, I–VI. edd. J.-L. van Dieten, F. Tinefeld. Stuttgart: Anton Hiersemann, 1973–2007.

Nicephori Gregorae Byzantina Historia, I–III, edd. L. Schopen, I. Bekker. Bonnae: E. Weber 1829–1855.

Pergamene siciliane dell'archivio della corona d'Aragona (1188–1347). ed. L. Sciascia. Palermo: Società Storia Patria, 1994.

Ramon Muntaner. *Crónica Catalana*. ed. A. de Bofarull. Barcelona: J. Jepús, 1860.

Rubió i Lluh, Antoni. *Diplomatari de l'Orient català (1301–1409)*. Col·lecció de documents per a la història de l'expedició catalana a Orient i

dels ducats d'Atenes i Neopàtria. Barcelona: Institut d'estudis Catalans, 1947.

Rubió y Lluç, Antoni. *Documents per l'Historia de la cultura catalana Mig-Eval*, I-II. Barcelona: Institut d'estudis Catalans, 1908–1921.

Литература

Алексић, Марко. „Реформа српске војске у време Стефана Душана”. *Војноисторијски гласник* 2 (2015), 9–32.

Ангелов Димитър – Чолпанов, Борис. *Българска военна история през средновековието (X–XV век)*. София: Българска академия на науките, 1994.

Динић, Михаило. „Крстати грошеви”, *Зборник радова Византолошког института* 1 (1952), 86–112.

Динић, Михаило, „Шпански најамници у српској служби”, *Зборник радова Византолошког института* 6 (1960), 15–28.

Живојиновић, Мирјана. „Житије архиепископа Данила II као извор за ратовања Каталанске компаније”, *Зборник радова Византолошког института* 19 (1980), 251–273.

Јиречек, Константин. *Историја Срба*, I–II. прев. и доп. Ј. Радонић. Београд: Научна књига, 1952.

Новаковић, Стојан. *Стара српска војска – историјске скице*. Београд: Краљевско-српска државна штампарија, 1893.

Петровић, Ђурђица. „Оружје Србије и Европа XII–XIV век” у: *Европа и Срби*, ур. С. Терзић. Београд: Историјски институт, 1996, 143–163.

Радић, Радивој. *Црно Столеће. Време Јована V Палеолога (1332–1391)*. Београд: Завод за уџбенике, 2013.

Узелац, Александар. „Најамничке војске краља Стефана Уроша II Милутина”, *Војноисторијски гласник* 2 (2011), 9–27.

Узелац, Александар. „Папа Бонифације VIII, Magnus miles Симон Роси и краљ Стефан Урош II Милутин”, *Београдски историјски гласник* 5 (2014), 92–103.

Фејић, Ненад. *Шпанци у Дубровнику у средњем веку*. Београд: Историјски институт, 1988.

Ферјанчић, Божидар. *Тесалија у XIII и XIV веку*. Београд: Византолошки институт, 1984.

Ферјанчић, Божидар – Ћирковић, Сима. *Стефан Душан, краљ и цар (1331–1355)*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2005.

Χιονίδης, Γεώργιος. *Ιστορία Της Βέροιας: της πόλεως και της περιοχής*, II. Θεσσαλονίκη: Τύποις Ν. Νικολαΐδη, 1970.

Backmann, Clifford. *The Decline and Fall of Medieval Sicily: Politics, Religion, and Economy in the Reign of Frederick III, 1296–1337*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.

Bartusis, Mark. *The Late Byzantine Army. Arms and Society, 1204–1453*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1992.

Bosch, Ursula. *Kaiser Andronikos III. Palaiologos. Versucheiner Darstellung der byzantinischen Geschichte in den Jahren 1321–1341*. Amsterdam: Verlag Adolf M. Hakkert, 1965.

Burns, Robert. „The Catalan Company and the European Powers, 1305–1311”, *Speculum* 29 (1954), 751–771.

del Estal, Juan Manuel. *Itinerario de Jaime II de Aragón (1291–1327)*. Zaragoza: Institución “Fernando el Católico”, 2009.

Dinić, Mihailo. „O vitezu Palmanu”, *Zgodovinski časopis* 6–7 (1953), 398–401.

Dinić-Knežević, Dušanka, „Nemci u srednjovekovnom Dubrovniku”, *Anali Zavoda za povijesne znanosti Istraživačkog centra JAZU u Dubrovniku* 18 (1980), 91–104.

Dizionario biografico degli Italiani, T. LXXXII: Pazzi-Pia. Roma: Istituto della Enciclopedia Italiana, 2015.

Gómez, Raúl Estangüi. „Joan de Peralta: un catalán encargado de la restauración de Santa Sofía y gobernador de Constantinopla durante el reinado de Juan VI Cantacuzeno (1347–1354)”, *Boletín de la Sociedad Española de Bizantinística* 12 (2012), 14–18.

Kyriakidis, Savvas. „The Employment of Large Groups of Mercenaries in Byzantium in the Period ca. 1290–1305 as Viewed by the Sources”, *Byzantion* 79 (2009), 208–230.

Kyriakidis, Savvas. *Warfare in Late Byzantium, 1204–1453*. Leiden – Boston: Brill, 2011.

Laiou, Angeliki. *Constantinople and the Latins: The Foreign Policy of Andronicus II 1282–1328*. Cambridge MA: Harvard University Press, 1972.

Luttrel, Anthony. „John Cantacuzenus and the Catalans at Constantinople: 1352–1354” in: *Martínez Ferrando archivero, miscelanea de estudios dedicados a su memoria*. Barcelona: Asociación nacional de bibliotecarios, archiveros y arqueólogos, 1968, 265–277.

Montalvo, José Hinojosa. *Jaime II y el esplendor de la Corona de Aragón*. Donostia-San Sebastián: Nerea, 2006.

Nicol, Donald. *The Last Centuries of Byzantium 1261–1453*. Cambridge: Cambridge University Press, 1993.

Oikonomides, Nicolas. „The Turks in Europe (1305–1313) and the Serbs in Asia Minor (1313)”, *The Ottoman Emirate: 1300–1389*, ed. El. Zachariadou. Rethymnon: Crete University Press, 1993, 159–168.

Setton, Kenneth. *Catalan Dominion of Athens 1311–1388*. London: Variorum, 1975.

Soulis, George. *The Serbs and Byzantium during the Reign of Tsar Stephen Dušan (1331–1355) and his Successors*. Washington DC: Dumbarton Oaks, 1984.

Shneidman, Jerome Lee. *Rise of the Aragonese-Catalan Empire, 1200–1350*, I–II. New York: New York University Press, 1970.

Škrivanić, Gavro. „Bitka kod Velbužda 28. VII 1330. godine”, *Vesnik Vojnog muzeja* 16 (1970), 67–77.

Uzelac, Aleksandar. „Foreign Soldiers in the Nemanjić State – A Critical Overview”, *Beogradski istorijski glasnik* 6 (2015), 69–89.

Dr. Aleksandar Uzelac, Senior Research Fellow
Institute of History, Belgrade
e-mail:aleksandar.uzelac@iib.ac.rs

CATALAN MERCENARIES OF STEPHEN DUŠAN (Summary)

The presence of mercenaries from the lands of the Crown of Aragon in the service of Nemanjić rulers long ago has been recognized in historical research. However, due to the fragmentary nature of the source material, their role has been presented as a mere curiosity. It was limited to their participation in the Battle of Velbužd in 1330, in which allegedly some 1,000 "Celts" fought on the Serbian side, according to Byzantine historian Nikephoros Gregoras. These "Celts" have been equated with the notices from the archive of Dubrovnik dating from 1330-1331, in which the mercenaries from the lands of the Crown of Aragon are mentioned in the service of the Serbian king.

The role of Catalans in the Serbian lands during the following years has not been recognized or properly evaluated. At the time when he stayed at the Serbian court in 1342-1343, Byzantine pretender John VI Kantakuzenos mentioned certain "Latins" in the service of Stephen Dušan (1331-1355). They were in fact the Catalans, who switched sides and joined Kantakuzenos after he and the Serbian ruler parted ways. The leader of this mercenary group was Joan de Peralta, who as Kantakuzenos states, entered his service while he was among the Serbs. He performed important tasks and remained loyal to Kantakuzenos until his downfall in 1354. Peralta probably originated from the namesake noble family, whose members had the title of the counts of Caltabellotta and distinguished themselves in the Aragonese possessions in Sicily and Greece.

The Catalan mercenaries present in Serbian lands, probably came from the Aragonese lands in Southern Italy (Kingdom of Sicily) and possibly Greece (Duchies of Athens and Neopatrass). They served as both infantry and cavalry. The fact, recorded by Kantakuzenos, that they were men in the service of Dušan's wife Queen Jelena, indicates

that they served as the queen's bodyguards, and consequently, that they were permanently stationed at the Serbian royal court.

KEYWORDS: Catalans, mercenaries, Stephen Dušan, Joan de Peralta, John Kantakuzenos, Serbia, Byzantium, Dubrovnik